

AHMED YESEVİ HİKMETLERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BAZI MÜLAZAHALAR*

Nadirhan HASAN**

ÖZET

Arifler Sultanı Hoca Ahmet Yesevî'nin hayatı, fikirleri ve öğretisi yüz yıllardır Türklerin manevi, sosyal ve edebi hayatını etkileye gelmiştir. Onun düşünceleri günümüze esasen Hikmetler şeklinde ulaşmıştır. Asırlar içerisinde dil ve ifadedeki bazı değişimlere bakmaksızın Hoca Ahmed Yesevî hikmetleri asıl ana mahiyetini muhafaza ettiğinden dolayı nice insanlara ilham kaynağı olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçileri Ulu Pir'in hikmetlerini istinsah ederek divan haline getirmişler ve böylece "Divan-ı Hikmet" nüshaları oluşmuştur. Bu şekilde Türkistan Pirinin sonraki nesillere bıraktığı manevi değerler canlılığını korumuş, Hikmet geleneği de devam etmiştir. Tasavvufi Türk edebiyatının seçkin örneği olan bu eser yüz yıllardır Türklerin edebi-manevi hayatını yönlendirmektedir.

Bugün dünyanın farklı kütüphanelerinde Türkistan Piri Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinin yer aldığı "Divan-ı Hikmet" eserinin çeşitli yazma ve matbu nüshaları bulunmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'den sonraki dönemlerde istinsah edilmiş olması, kâtipler tarafından ek ve düzeltmelere maruz kalarak dilinin sadeleştirilmesi "Divan-ı Hikmet" in dil incelemesini zorlaştırmaktadır.

Buna rağmen her dönemde araştırmacılar Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinin dil özellikleri ile ilgili kendi fikir ve görüşlerini bildirmişlerdir. Hoca Ahmed Yesevî'nin millî medeniyet, dil ve edebiyat tarihindeki hizmetleri hiç kuşkusuz önemlidir. Yesevî hikmetlerinin dil, edebiyat, tarih ve tasavvuf yönünden tetkik edilmesi, objektif bir şekilde değerlendirilmesi Yesevilik araştırmalarında güncel meselelerdendir. Bu yazıda Yesevî hikmetlerinin dil özellikleri hususunda bazı fikirlerimizi paylaşmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, "Divan-ı Hikmet", Dil, Yazma, Nüsha, Türkistan.

SOME OPINIONS ON LINGUISTIC FEATURES VERSES KHOJA AHMAD YASSAWI

STRUCTURED ABSTRACT

Life, ideas and teachings of great Turkic mystic and scholar Sultanul Arifin Khoja Ahmad Yassawi, influenced the spiritual, social

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Nodirxon Khasanov, Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. ÇTLE Bölümü, El-mek: mujrim71@yahoo.com

and literary life of the Turks several centuries. His ideas reached to us mostly in the form of i.e. hikmats. Regardless of some changes in language and expression for centuries, wise poems of Khoja Ahmad Yasawi inspired many writers, because they keep the originality. Khoja Ahmad Yassawi's followers copied mystical verses that are hikmats of great teacher. Thus, after the death of the great sheikh appeared work "Divan-i Hikmat". Thereby moral values of Khoja Ahmad Yassawi kept their viability for the next generation. Hikmats (wisdoms), which created by Khoja Ahmad Yassawi and his murids have been outstanding examples of Turkic Sufi literature, so they had directed of the Turkic literary-spiritual life hundreds of years. That work is an outstanding example of the mystical Turkic literature and directs the literary and spiritual life of the Turks have hundreds of years.

Nowadays different manuscripts and printed copies of "Divan-i Hikmat" work are stored in various libraries of the world. Copied works of "Divan-i Hikmat" in subsequent periods of Khoja Ahmad Yassawi, simplifying the language and correction under the influence of additional clerks had difficulties in learning the language of "Divan-i Hikmat". Despite the changes in language and expression in the centuries, Yassawi's wisdoms keep their original character and have been the main source of inspiration for many poets. Thus, in a mystical and the literary surrounding of Turkestan, has become a tradition to write mystical poetry in imitation of the holy verses of Khoja Ahmad Yassawi. Thus it occurred the school Hikmet. Undoubtedly the services of Khoja Ahmad Yassawi were important in the national civilization, the development of language and literature. If you look at any of the great works of the Turkic writer, then of course, you can see in it the influence Yassawi, or you can see a sincere respect for Yassawi. Therefore, study and objectively evaluate wisdoms of Ahmad Yassawi in terms of language, literature, history and Sufism, is an urgent problem in the area Yassawism must be evaluated objectively. And this task is actual and important not only in research of Yassawism, but also in the study of Turkic national spirituality and culture is also very necessary. Because, wisdoms and thinking of Khoja Ahmad Yassawi very influenced to the national culture of the Turks. For example, some scientists expressed own views on linguistic features of "Divan-i Hikmat" and the period of the Turkic language, which belongs to Hikmat.

For example, according to the scientists, Yassawi wisdoms were more effective in the development of the Turkic language, and they were exemplary source of education, literature and Sufism. Authors in their works remembered with great respect the holy name of Khoja Ahmad Yassawi in the every period of history. In particular, the top ten sources of Yassawism as "Mir'at ul-qulub", "Hadiqat ul-arifin", "Javahir ul-abrar", "Manba ul-abhar", "Jami al-murshid", "Hujjat ul-abrar", "Lamahat in nafahat ul-quds", "Samarat ul-mashayih", "Hujjat uz-zakirin" provides information on the life, activities, ideas Sufism, disciples and followers of Khoja Ahmad Yassawi. Recently, a lot of opinions on the role of Yassawi revealed in the history of Turkic literature. Together with this

When talking about linguistic features of Khoja Ahmad Yassawi hikmats, of course, we must mention its effect, which showed to the

---

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

development of the Turkic language and literature. Indeed, in this regard the contribution of Khoja Ahmad Yassawi is unique. If we will view the gradual development of the Turkic language in Central Asia, we can observe the influence of Khoja Ahmad Yassawi in each period in the literature of this area, also respect for the ideas and opinions of Yassawi. This shows a sincerely of recognition in the works of Alisher Navai, Shaibani, Ubaidi.

One of the main factors of Khoja Ahmad Yassawi, which played a major role in influencing other Turkic peoples, was Turkic national factor. That's why poetry Khoja Ahmad Yassawi was quickly reached to a wide audience and served to excite their spirit.

Khoja Ahmad Yassawi in hikmats emphasizes that the Turkic language is very interesting language, which can enter in human's spiritual world; In this language is very well described Quranic verses and Prophetic hadiths; so experts worship before the power of this language. Yassawi also encourages others to write in that language. For this reason the Turks to this day loves and respects of Khoja Ahmad Yassawi. So, start with Ahmad Yassawi this tradition continued, and it was proved that the Turkic language is ideal in the literary aspect. Thus, at all times, the researchers presented their ideas about language features of Yassawi wisdoms.

In our opinion, to solve the language problem Yassawi's wisdoms, need find the oldest manuscripts of "Divan-i Hikmat". Firstly, on the basis of reliable lists, must create comparative text "Divan-ı Hikmat". Secondly, the original manuscripts are necessary to research in linguistic comparison with books like "Atabet ul-Hakayık", "Qutadgu Bilig" which belong to Karahanid period. Third, every ancient archaic words, phrases and concepts that take place in the "Divan-i Hikmat", especially to be considered. Fourth, the wise verses should be considered from the point of view of metric, rhythm, form. Fifth, in the study of linguistic features of Hikmat, also need to consider sources of Yassawism. Because valuable information about Ahmad Yassawi and Yassawism, also hikmats, which are listed in these sources, will help resolve the issue of language and the writer of "Divan-i Hikmat". Finally, Ahmad Yassawi wrote his works in his own language, has provided important services to the growth of the national language. Thus, when it comes to the progress of the Turkic language, we should never forget the name and works of Ahmad Yassawi.

Key Words: Khoja Ahmad Yassawi, "Divan-i Hikmat", Language, Manuscript, lithographic, Turkestan.

Hoca Ahmet Yesevî'nin hayatı, eserleri ve ekolünün geçmiş dönemlerden bu yana Türkler arasında büyük bir itibara sahip olmasının en önemli sebeplerinden biri de, bu büyük simanın Türk tasavvuf şiiri ve dilini başlatmasıdır. Bundan dolayı dil ve ifadesindeki bazı değişimlere rağmen "Divan-ı Hikmet" in kendi asıl manasını koruduğu için birçok sanatkârın hikmet yazmaları için ilham kaynağı olmuştur.

Bilindiği gibi "Divan-ı Hikmet" i Hoca Ahmet Yesevî'nin takipçileri derlemiş, divan haline getirmiştir. Hikmet geleneğini devam ettirmek ve sonraki nesillere aktarmak için bu divana diğer sûfi şairlerinin şiirleri de eklenmiştir. Böylece Ahmet Yesevî'nin hikmetlerini takip ederek şiir yazmak kutsî bir geleneğe dönüşür. Zamanla böyle nazire şiirlerin sayısı çoğalmıştır. Mamafih,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

onların hangileri Ahmet Yesevî'ye, hangilerinin takipçilerine ait olduğunu ayırt etmek mümkün değildir. Bundan dolayı Ahmet Yesevî'nin hayatı, eserleri ve ekolünü detaylıca araştıran Ord. Prof. Dr. F.Köprülü diğer şiiirlerden ayırt edebilmek için hicri X yy.dan sonra hikmetler toplanarak, "Divan-ı Hikmet" adıyla kitap haline getirildiğini kaydetmiştir (Köprülü, 1985, s.213).

Dolayısıyla eski el yazmalarını buluncaya kadar hikmetlerin dili hakkında kesin bir fikir belirtmek şimdilik zordur. Birçok araştırmacının "Divan-ı Hikmet" in dilinin eskiliği hakkında net bir fikir bildirememesinin asıl sebebi de budur. Örneğin P.Melioranski ilk defa hikmetlerin dilini Yesevî dönemine ait olmadığını söylemiş (Melioranski, 1913, s.217), A.K. Borovkov ise hikmetlerin yazarının Yesevî olmadığını ileri sürmüştür (Borovkov, 1948, s. 229-250).

Ama buna rağmen, dünya kütüphanelerinde bulunan "Divan-i Hikmet" in nüshaları ve son yıllarda ortaya çıkan Yesevîlikle ilgili kaynaklar yardımıyla "Divan-ı Hikmet" in dili hakkında bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Örneğin, F.Köprülü'ye göre, Türk edebiyatındaki eski eserler arasında birçok yönüyle önemli bir yere sahip olan "Divan-ı Hikmet" Doğu Türkçesi'nin Karluk lehçesinde yazılmıştır. Çünkü Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" de kullandığı bu lehçe Yesevî hikmetlerinin dilinin temelini de oluşturur (Köprülü, 1991, s. 144-145). Ona göre, aradaki dönem farkı, İslam ve acem etkileri hem de tarihi etnik etkenlerden dolayı sadece lehçede bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu açıdan sözlü ve yazılı edebi eserlerin çok az olduğu bir döneme ait olan "Divan-ı Hikmet" hem dil, hem de edebiyat tarihi açısından elbette çok büyük öneme sahiptir (Köprülü, 2004, s.220)¹.

Köprülü'nün görüşüne yakın bir fikir sahibi C.Brockelmann "Divan-ı Hikmet" i "Kutadgu Bilig" gibi "İslam dünyasına ait Türk edebiyatı abidelerinin en büyüklerinden biri" diye belirtirken (Brockelmann, 1917, p.3-40), diğer bir müsteşrik Th.Menzel hikmetlerin dilini "Kutadgu Bilig" ve Orhun yazıtlarının diline çok yakın olduğunu açıklar (Menzel, 1925, p.93; Gordlevski, 1960, s.205). Yine Prof. Dr. Z.V.Togan ise "Divan-ı Hikmet" in eski nüshalarında olan, daha sonra dil yönünden değişikliğe uğrayan hikmetlerden örnek verir:

Mahdum-i pak-bazi, pervaz-ı şah-bazi,
Sahib huruc gazi, çün Arslan emas mu?
Mahmur aldı dil u can, koydı mey-i erguvan,
Sultan Satuk Buğra Han, pir-i mugan emas mu?
Dergahlari kibriya, İslam açib bi-riya,
Ser-halka-i evliya, sahib-kiran emes mu?

(Togan, 1953, s.528; Yesevî, 2004, s.64)

Gerçekten de mezkûr parçaları okuduğumuzda, yukarıdaki fikirlere kayıtsız kalmak mümkün değildir. Zira hikmetlerde bulunan , "asiğ", "tekme", "yaban", "yavız", "yazuq", "yazi", "yanmaq" (dönmek), "yarlıqamak", "yastanmaq", "İzi", "ilig", "yeğ", "kişti", "kukramaq", "aymaq", "tangla", "Uğan", "emgek", "emganmak", "öğmek", "ötgu", "qarmaq", "qur" gibi eski kelimelerin hikmetlerin müelliflik sorununa aydınlık getireceğine şüphe yok.

Yesevî hikmetlerinin lisanı konusunda Prof. Dr. F.K.Timurtaş ve Prof. Dr. F.Bozkurt gibi âlimlerin görüşleri de Köprülü'nün görüşlerine benzer. Onlara göre, Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinin dili Müşterek Orta Asya Türkçesi'nin Hakanî (Karahani) lehçesinde yazılmış olup, "Kutadgu Bilig" ve "Atabet ül-Hakayik" eserlerindeki dilin devamıdır (Timurtaş, 2000, s.193; Bozkurt, 2005, s.199).

Prof. Dr. A. Caferoğlu bu konuda daha detaylı görüş bildirerek, Karahanlılar dönemindeki Türk dilimizi edebî ve lisanî yönden en çok etkileyen eserlerden biri "Divan-i Hikmet" tir, - der (Caferoğlu, 1964, s.83).

¹ Özbek âlimi Fitrat da aynı görüşe sahiptir (bkz: Fitrat A. Seçme eserler. C.II, Taşkent: "Maneviyat", 2000).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

“Divan-ı Hikmet”in dil özelliği ve Türk dilinin hangi dönemine mensup olduğuna dair başka âlimler de kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Örneğin, Prof. Dr. A.B. Ercilasun “Divan-ı Hikmet”in dili çoğunlukla Karahanlı Türkçesi değil, belki daha çok Çağatay (XIII-XV yy) Türkçesi’nin dil özelliklerini kapsar. Yalnız Ahmet Yesevî Karahanlılar döneminde yaşadığından dolayı onun hikmetlerini Karahanlılar dönemi edebiyatının bir örneği olarak değerlendirmek gerek, - demektedir (Ercilasun, 2004, s.340-342)². Prof. Dr. M. Özkan ise: “Ahmet Yesevî Karahanlılar dönemindeki Türk dilinin gelişmesi ve bu dilin halka edebiyat yoluyla ulaşmasında büyük çaba sarf etti. O, Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmamış, bunun aksine onların etkisinden kurtulmaya çalıştı. Bundan dolayı Ahmet Yesevî’nin Türk dilinin gelişmesindeki hizmeti eşsizdir” (Özkan, 2004, s.70) demiştir.

Sadece Karahanlılar döneminde değil, ondan sonraki dönemlerde de Yesevî hikmetlerinin Türk dilinin gelişimindeki hizmetleri takdire şayandır. Müsteşrik H.Vambéry XIV yüzyılın ikinci yarısında Farsça yerine Türkçenin resmî dil olarak kullanılmasında başta Çağatay yazarları olmak üzere Ahmet Yesevî’nin de hizmeti olduğunu belirtir (Vambéry, 1867, s.75-76; Nurmuradov, 1993, s.31-33). Bundan hareketle Prof. Dr. K.Eraslan “Divan-ı Hikmet”in dilini Müşterek Orta Asya yazı diline ait olduğunu söylemiştir (Eraslan, 1983, s.46).

Bize göre yukarıdaki fikir ve görüşlerden yola çıkarak Yesevî hikmetlerinin dili konusunda bir sonuca varabilmek için ilk önce “Divan-ı Hikmet”i Karahanlılar dönemine ait diğer eserlerle karşılaştırmak lazım³.

Yine bir önemli yöne dikkati çekmemiz yerinde olur. Bilindiği gibi Hoca Ahmet Yesevî’den sonra onun takipçileri tarafından yazılan “Nesebnâme”, “Risâle der tercüme-i Ahmed Yesevî”, “Mir’ât ul-kulub”, “Hadikat ul-ârifin”, “Menba’ ul-ebhâr fi riyâz il-ebrâr”, “Hüccet ul-ebrâr min emvâc il-bihâr”, “Cevahir ül-ebrar min emvac il-bihar”, “Câmi’ ul-murşidin”, “Lemehât min nefehât il-kuds”, “Hüccet uz-zâkirin”, “Semerât ul-meşâyih”, “Silsile-i nisbet-i meşâyih’it-türk” gibi birkaç değerli kaynaklarda ulu şeyhin hayatı, eserleri, mektebi, tasavvufî görüşleri ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. İşte bu tarihi bilgiler aynı zamanda “Divan-ı Hikmet”in müelliflik meselesini aydınlatmakla birlikte, bu eserlerde yer alan manzum ve mensur parçalar, hikmetlerin dilinin kesin olarak değişmediğine bir kanıttır⁴. Buna vezin meselesi de eklenirse, işin mahiyeti daha da aydınlığa kavuşur. Yeri gelmişken Prof. Dr. Maksud Şeyhzade’nin şu görüşleri de konuyla ilgili olarak dikkate şayandır: “Şüphesiz, Hoca Ahmet Yesevî’nin yazdığı “Hikmet” kitabı daha sonra dil ve anlam yönüyle ne kadar değişikliğe uğramışsa da, ondaki asıl vezin eski halini korumuştur. Çünkü başkaları mevcut vezni değiştirerek, yeniden vezin oluşturması oldukça zordur. Bu eserin vezni ise önceden yazarın kendisinin oluşturduğu şeklini korumuştur” (Şeyhzade, 1973, s.207).

² Başka bazı dilbilimciler de aynı görüşleri (bkz: Üşenmez E. Tün sözü üzerine. TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 3/1, Winter 2008, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936, p.402).

³ Örneğin, Ahmed Yesevî’nin yukarıda getirilen:

Mahdum-ı pâkbazi, pervâz-ı şahbazi,

Sahib huruc ğazî, çün Arslan emesmu?

Mahmur aldı dil-u cân, kuydi may-ı erğuvan.

Sultan Satuk Buĝra Han, pir-ı muĝan emesmu? - mısraları ifade yönünden Kaşgarlı Mahmud’un:

Alper Tonga öldi mü?

Esiz acun kaldı mu?

Azlak ocun aldı mu?

Emdi cüray yırtılır, - mısralarına çok benzemektedir. Gerçekten de Ahmed Yesevi hikmetlerinde “Alper Tonga” destanındaki erenleri methetmiştir. Bununla birlikte hikmetlerde “Kutadgu bilig”deki birçok öğütler yer almaktadır.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Hasan N. Yeseviliğe dair menbalar ve "Divan-i hikmet". Taşkent: “Akademnashr” yayınevi, 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Prof. Dr. İbrahim Hakkul bu görüşleri geliştirerek şöyle diyor: Öyleyse, vezne dayanarak dil ve anlam değişimini incelemek mümkündür. O zaman neden bu iş yapılmıyor? Sonuçta, Doğu poetiğinde vezin ilmi bağımsız bir alandır. O, aruz vezninin kurallarından bahsetse bile, Yesevî gibi şairlerin tecrübelerini araştırmada yardımcı olur. Bu sebeple Ahmed Yesevî hikmetleri “Orta Asya Türkçesi tarihindeki eski yazılı abidelerden biri olarak öneme” sahip olduğu inkâr edilemez” (Hakkul, 1988, s.67-72). Zira zaman geçmesine rağmen “Hikmetler gaye ve düşünce esaslarından hiçbir şey kaybetmemiş, hem de Yesevîliğin tüm özelliklerini kendisinde korumuştur...” (Eraslan, 1983, s.37)

Zamandan zamana, dilden dile, kitaptan kitaba aktarılırken, “Divan-ı Hikmet” asırlar boyunca birçok değişimlere uğramış, dil bakımından “muasırlaşmış”sa (Melioranski) da, “Divan-ı Hikmet”te arkaik unsurlar yine de korunmuştur. “Her şeye rağmen, hikmetlerde Doğu Türkçesi özelliklerinin ağırlığını koruduğunu söyleyebiliriz” (Gemalmaz, 1994, s.4). Bunlar hikmetlerin ilk halini kısmen de olsa tasavvur etmeye imkân sağlar. Örneğin, fonetik olarak bazı kelimelerin sonuna “-ğ” sesinin geldiği görülür: *tufrağ, tamğ, kamuğ, çırağ, uluğ* gibi. Bununla birlikte *-luğ, -lığ* ekiyle yapılan nispi sıfatlar da kullanılır: *hakikatliğ, uykuluğ, kayguluğ, öngluğ, munluğ, sūfiliğ* gibi. Dilecilerimize göre bu tür özellikler eski Orhun-Yenisey kitabelerinde, “Kutadgu Bilig”, “Kıyas-ı Rabguzi”de ve XV yüzyıl eserlerinde de mevcuttur...” (Tursunov v.d., 1995, s.81). Bu yüzden Özbek dilecileri Yesevî hikmetlerini Karluk-Harezm edebi dil geleneğine dayandığını kaydetmişlerdir. Hikmetlerin muahhar nüshalarının dil özellikleri ise Çağatayca’nın gelişim seyrini göstermektedir (Tursunov v.d., 1995, s.84). Örneğin, Prof. Dr. Bahtiyar İsabek’in hülasasına göre, “En önemlisi, “Hikmetler”in dili modern değişiklikleri kendinde yansıtan canlı dil olup, örneğin Sayram lehçesini esas almıştır. Türk edebi dili veyahut eski Özbek dili (Çağatayca – N.H.) denilen yeni koyn (genel dil – N.H.)yi hazret Ahmed Yesevî kurmuştur. Bu edebi dil hazret Ali Şir Nevâî eserlerinde en yüksek zirveye yükselip, XIX yy.ın sonu, XX yy.ın başına kadar tüm Türkler için biraz fonetik farklarla umumi edebi dil – koyn vazifesini yapmıştır (İsabek, 1994, s.29).

Bu etkiyi sadece dilde değil, tasavvufta da görmek mümkündür. Örneğin, Prof. Dr. F.Hakimcanov’un değerlendirmesine göre Hoca Ahmed Yesevî ve Süleyman Bakırganî’nin eserleri Bulgar coğrafyasında geniş bir yer buldu. Hikmetlerin dili eğitim-öğretim ve edebiyat alanında örnek kabul edildi. Ona göre, Yesevî hikmetlerinin İdil boylarında geniş yer bulması, şairler, edipler ve aydınlar için sadece yazma dil örnekleri değildir, aynı zamanda yeni oluşan tasavvuf fikirlerinin öğrenilmesinde örnek teşkil etmektedir (Hakimcanov, 1993, s.161-162).

Prof. Dr. A.Sıbgatullina’nın belirttiğine göre, İdil ırmağı, Maverayünnehir’den geçen büyük ticaret yolunun merkezi olmuştur. Ahmet Yesevî hikmetleri ise Hazret Sultan hayattayken, Orta Asya’nın tüccarları vasıtasıyla İdil kıyılarında bulunan Bulgar devletinde meşhur olmuştur. “Nehc ul-Feradis”, “Hüsrev ve Şirin”, “Cümcüme Sultan”, “Kıssa-i Avık” ve Seyfî Sarayî eserlerinde Hoca Ahmet Yesevî ve Süleyman Bakırganî eserlerinin etkisini bariz bir şekilde görmek mümkündür. Bu etki yalnızca Ahmed Yesevî ve Süleyman Bakırganî eserlerinin dil ve nazım şekillerinin etkisi olmakla kalmaz, onlardaki felsefi fikirlerin, sofiyane görüşlerin de edebiyatı etkilemesi ile tamamlanır (Sıbgatullina, 1996, s.457).

Gerçekten Yesevî hikmetlerinin dil özelliklerinden bahsederken, onun Türklerin dili ve edebiyatının gelişimine gösterdiği etkiden söz etmemek mümkün değil. Nitekim sadece Orta Asya Türkçesinin tedricine göz atacak olursak, bu mntıkadaki edebiyatın her döneminde Hoca Ahmed Yesevî etkisini, onun fikir ve görüşlerine olan saygıyı gözlemleyebiliriz. Bunu Ali Şir Nevâî eserlerindeki samimi itiraflar da göstermektedir⁵. Çünkü büyük yazarın sanatını Ahmed Yesevî ile

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Hakkulov İ. Özbek tasavvuf şiirinin şekillenmesi ve terakkiyatı, Doçentlik tezi, Taşkent, 1995; Hasan N. “Nesayim ul-muhabbet”te Hoca Ahmed Yesevi ve takipçileri. Özbek Dili ve edebiyatı, sy.5, 2010, Taşkent, s.25-31;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

bağlayan en mühim husus, dil ve millî mefkûre gayesiydi. Ahmed Yesevî'nin Türkçede sade ve akıcı hikmetler söylemiş olması, etraftakileri de bu dilde eser yazmaya teşvik etmesi, Türklerin eski gelenek ve göreneklerinden, halk edebiyatından istifade etmesi, elbette Nevâî'nin Yesevî'den esinlendiği hususlardır. Aynen bunu nazar-ı itibara alarak Yesevî ile Nevâî'nin Türk dili ve millî mefkûresi meydanındaki hizmetlerini aynı müştereklikte değerlendirirken, Prof. Dr. Tahir Şakir Çağatay, “Millî mücadele bayrağını yükselten, millî dil ve yaşamımızı tehlikeden kurtaran büyük Türk şeyhi Ahmed Yesevî ise, onu tam manada şekillendiren ve ona başarı tacını giydiren Ali Şir Nevâî'dir” (Çağatay, 1939, s.11), derken tamamen haklıydı.

Ali Şir Nevâî'den sonra Yesevî ve takipçilerinin dil ve millîlik konusundaki geleneklerini tarih sahasında esasen Şeybânîler devam ettirdiler. Bu konuda da ilimde gerekli görüşler bildirilmiştir. Nitekim Yesevî ve Nevâî'nin millî dil yolundaki mücadelesini Şeybânî Han ve Übeydullah Han devam ettirmişlerdir (Köprülü, 1989, s.161-163), hatta “Özbek (Şeybânî – N.H.)lerin hâkimiyeti Çağatay edebiyatının dil bakımından daha fazla Türkçeleşmesine sebep oldu. Şeybânî Han'ın Özbekleri sade Türkçeleriyle meşhur Yesevî dervişlerine bağlıydılar” (İnan, 1998, s.27). Gerçekten de Şeybânîler dönemi şairlerinin, özellikle, Şeybânî ve Ubeydî'nin şiirlerine bakarsak, onlarda Yesevî dilinin tesirini açık görmek elde değildir.

Son dönem bilgin ve yazarlarımız da Çağatayca'nın gelişiminden bahsederken, genellikle söze Ahmet Yesevî'den başlarlar. Örneğin Dr. P.Kadirov'un “Dil ve El” adlı monografisinde Ahmet Yesevî'nin Türk dili ve edebiyatına sağladığı hizmetler konusuna bir bölüm ayırmıştır. Ona göre, Orta Asya'da devam eden Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının gelişimini Ahmet Yesevî ve onun hikmetleri olmadan düşünmek bile mümkün değildir. Üstelik Ahmet Yesevî'nin hikmetleri ve onun edebi okulu sayesinde Turan ve Horasan'ın dışında doğuda Moğolistan'a, kuzey batıda İdil-Volga boylarındaki Altın Ordu'ya, Karadeniz ve Akdeniz sahillerindeki Türkiye'ye kadar geniş bölgede eli kalem tutan Türk şairleri yegâne edebî dil çevresinde birleşmişlerdir (Kadirov, 2005, s.39). Bu fikirleri birçok bilim adamların eserlerinde de görmek mümkündür. Nitekim Orta Asya'dan göç eden Yesevî dervişlerinin etkisiyle 13 yy.da Anadolu'da dini-tasavvufî bir Türk edebiyatı oluşmuş, bu geleneği Şeyyad Hamza, Yunus Emre, Aziz Mahmud Hüdayî v.s. gibi halk mutasavvıfları yakın zamana kadar sürdürmüşlerdir (Köprülü, 1991, s.234-357; Karahan, 1985, s.65; Tahralı, 1992, s.13; Coşan, 1971, s.XXXVI; Banarlı, 1972, s.335; Yılmaz, 1993, sy.4; Ocak, 1999, s.132-133; Emre, 2004, s.14-15; Akarpınar, 2006, s.211-217; Gibb, 1958, p.169; Garbuzova, 1960, s.22; Öztürk, 2000, s. 274-276; Barkan, 1942; Kahraman, 2009, s.639-671).

Ahmet Yesevî'nin diğer Türk boylarına etkisinde rol oynayan ana unsurlardan biri, millîlik ve Türkçe olmuştur. İşte bundan dolayı Yesevî şiirleri geniş kitlelere çabuk ulaşır ve onların gönüllerini coşturmaya hizmet ederdi. O:

Hoşlamaydur âlimler bizni ayğan Türkîni,
Arif eğer eşitse açar köngül mülkünü.
Ayet, Hadis, mânîge Türkî kelse muvafık,
Mânâ bilgen âlimler yerge koyar borkünü (Yesevî, 2006, 142.hikmet),

gibi hikmetlerinde Türkçenin gönül mülküne girebilen güzel bir lisan olduğunu, bu dille ayet ve hadisler çok iyi açıklandığını, bundan dolayı bilginlerin bu dilin kudreti önünde tazim ettiklerini vurgulamış, başkalarını da bu dilde yazmaya teşvik etmiştir. Ahmed Yesevî'nin Türkler tarafından bugüne kadar sevip-sayıldığının ana sebeplerinden biri de budur. Hasılı, Ahmed Yesevî'nin başlattığı bu gelenek devam ettirilerek, Türkçenin edebi yönden baliğ bir lisan olduğu ispat edildi.

Sonuç olarak, hikmetlerin dil problemine aydınlık getirmek için genel düşüncelerimiz şunlardır:

Birincisi, “Divan-ı Hikmet”in eski yazma nüshalarının bulunması ana problemin çözülmesini sağlar. İkincisi, “Divan-ı Hikmet”in muteber nüshalarını esas alarak derleme ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

karşılaştırmalı bir metin oluşturmak lazım; Üçüncüsü, bu yazma nüshaların dil özellikleri Karahanlılar dönemine ait olan “Atabet ül-hakayik”, “Kutadgu Bilig” gibi eserlerle karşılaştırarak incelemek, belirlenen amaca ulaşmaya hizmet eder⁶. Dördüncüsü, “Divan-ı Hikmet”te yer alan eski arkaik kelime, ibare ve kavramların her birine özellikle önem verilmelidir. Beşincisi, M.Şeyhzade, A.Hayitmetov, İ.Hakkul v.b. âlimlerin görüşlerinden yola çıkarak hikmetleri vezin ve şekil yönünden incelemek gerekir. Altıncı olarak da, hikmetlerin dil özelliği araştırıldığında Yesevîliğe dair kaynakları da göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü bu kaynaklarda yer alan Yesevî ve Yesevîlikle ilgili değerli bilgiler ve hikmet örnekleri “Divan-ı Hikmet”in lisanî hususiyetini belirlemede yardımcı olur⁷.

Hoca Ahmet Yesevî Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu bir dönemde ana dilinde eser yazarak, millî dilin yükselişinde paha biçilmez katkı sağlamıştır. Bu yüzden onun eserleri Orta Asya edebî dili ve şiirini araştırmada mühim abide ve kaynaklardan biridir (Özbek Sovyet Ansiklopedisi, 1971, s.617). İşte bundan dolayı Türk dilinin gelişiminden bahsedildiğinde Ahmed Yesevî'nin aziz namı ve hizmetlerini hiçbir zaman unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKARPINAR, R.Bahar (2006). *Divan-i Hikmet ve etkileri / Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul;
- BANARLI, Nihat Sami (1972). *Resimli Türk edebiyatı (C.1)*, İstanbul: MEB yayınları;
- BARKAN, Ömer Lutfi (1942). *Kolonizatör Türk Dervişleri. Vakıflar Dergisi II*;
- BOROVKOV, A.K. (1948) *Oçerki po istorii Uzbekskogo yazıka (Opredeleniye Yazıka Hikmatov Ahmeda Yasevi), Sovetskoye vostokovedeniye (C.5)*, Moskova-Leningrad, s. 229-250;
- BOZKURT, Fuat (2005). *Türklerin Dili*, İstanbul: Kapı Yayınları;
- BROCKELMANN, Carl (1917). *Alis Qissai Jusuf*. Berlin;
- CAFEROĞLU, Ahmed (1964). *Türk Dili Tarihi (C.II)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi yayınları;
- COŞAN, Esad (1971). *Hacı Bektas-i Veli. Makalat*, Ankara;
- ÇAĞATAY, Tahir Şakir (1939). *Türkistan Türk millî mefkûresi ve Ali Şir Nevâî*. Berlin.
- EMRE, Yunus (2004). *Divan ve Risaletu'n-nushiyye*. Haz. Mustafa Tatçı, Ankara;
- ERASLAN, Kemal (1983). *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1989). “Ahmed Yesevî”, *DİA*, İstanbul, II.
- ERCİLASUN, Ahmed Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları;
- FITRAT, Abdurrauf (2000). *Seçme eserler (haz. Prof. Dr. H.Baltabaev)*. (C.II), Taşkent: “Maneviyat”.
- GARBUZOVA, V.S (1960). *Türk edebiyatı klasikleri*, Taşkent;
- GEMALMAZ, Dr. Efrasiyap (1994). Ahmedî Yesevî'nin Hikmetlerinin Dili. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy: 1, Erzurum, s.4-18.
- GIBB, Elias A. (1958). *A History of Ottoman Poetry*. London: Nachdruck;
- GORDLEVSKY, V.A. (1960). *İzbranniye soçineniya (C.1)*, İVL, Moskova: Yazık i literatura;
- HACIZADE, Naile (1997). “Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i ve Nasıreddin Rabguzî'nin Kısasü'l-Enbiya İsimli Eserinin Karşılaştırmalı Dil Özellikleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 3, Konya;

⁶ Buna benzer çalışma örneği için bkz: Üşenmez E. Tün sözü üzerine. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 3/1, Winter 2008, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936>, p.399-404.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Nadirhan Hasan. Yesevîliğe dair menbalar ve "Divan-ı Hikmet". Taşkent: “Akademnashr” yayınevi, 2012.

- HAKİMCANOV, Ferid (1993). Ahmed Yesevî ve Orta Çağ İdil boyu edebi dili // Milletlerarası *Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu bildirileri*, 26-29 Mayıs, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- HAKİMOV, M. (2003). XI-XIII asırlarda Orta Asya'daki Türkçe kaynaklar ve onların kitabet hususiyetleri // "*Edebiyat Közgüsü*" ilmi mecmuası, sy.7, s.34,43.
- HAKKULOV, İbrahim. (1995). *Özbek tasavvuf şiirinin şekillenmesi ve terakkiyatı*, Doçentlik tezi, Taşkent: Özbekistan İlimler Akademisi Ali Şir Nevâî Edebiyat Enstitüsü;
- HASAN, Nadirhan (2004). *XVI asr Özbek edebiyatında Yesevilik ananeleri, Özbek Dili ve Edebiyatı*, sy.2, Taşkent: Fen yayınevi, s.26-34;
- HASAN, Nadirhan (2010). "*Nesayim ul-muhabbet*"te *Hoca Ahmed Yesevî ve takipçileri. Özbek Dili ve edebiyatı*, sy.5, Taşkent: Fen yayınevi, s.25-31;
- HASAN, Nadirhan (2012). *Yesevîliğe dair menbalar ve "Divan-i hikmet"*. Taşkent: "Akademnashr" yayınevi.
- HAYITMETOV, Abdükadir (1997). *Edebi mirasımız ufukları*, Taşkent: "Okıtuvçı", s.94.
- İNAN, Abdülkadir (1998). *Makaleler ve incelemeler (C.II)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları;
- İSABEK, Bahtiyar (1994). *Sayram*. Taşkent: "Kamalak" yayınevi;
- İŞMUHAMEDOVA, Meryem (1995). "*Divan-ı Hikmet*"in el yazmaları. Doktora tezi, Taşkent.
- KADİROV, Pirimkul (2005). *Dil ve El*. Timurlular dönemindeki mümtaz edebi dilimiz muammaları. Taşkent: Okıtuvçı;
- KAHRAMAN, Bahattin (2009). *Burhaneddin-ı Belhî'nin Çağatayca Şiirleri*. Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 4/2, Winter, Ankara/Turkey, www.turkishstudies.net p.639-671.
- KARAHAN, Abdülkadir (1985). *XIV y.y. sonlarına kadar Türk kültürü ve edebiyatı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları;
- KAZAR, Mehmet (1999). *Ahmed Yesevî'de dil ve şekil hususiyetleri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 13 Erzurum, s.69-72.
- KÖPRÜLÜ, Fuad. (1989) *Edebiyat araştırmaları*, İstanbul: Ötüken yay.;
- KÖPRÜLÜ, F. (1991) *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet Yay.;
- KÖPRÜLÜ, F. (2004) *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ yay.;
- KÖPRÜLÜ, F. (1940). "*Ahmed Yesevî*", *İslam Ansiklopedisi (İA.) (C.I)*. İstanbul: MEB yay., s.210-213.
- MAMATKULOV, M. (2006) *Kadim Türk edebiyatında dörtlük ve mersiye*, Taşkent;
- MELIORANSKİ, P. (1913) Ahmed Yesevî // *Encyclopedie de l'Islam*. (Tome I), A-D, Leyde-Paris;
- MENZEL, Th. (1925) *Das Bektaschi-Kloster Sejjid-i Ghasi* (Mitteilungen der Seminars für Orientalische Sprachen, Jahrgang XXVIII, Abt, 2, Berlin);
- NEVÂÎ, Ali Şir (2001). *Mükemmel Eserler Toplamı*. (C.17). Nesayim ul-muhabbet. Taşkent: Fen yayınevi;
- NURMURADOV, Yoldaş (1993). *Yesevî hikmetleri Vambery tercümesinde. Özbek Dili ve Edebiyatı*, sy.5, Taşkent: Fen yayınevi, s.31-33;
- OCAK, Ahmed Yaşar (1999). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim yay.;
- Özbek Sovyet Ansiklopedisi* (1971) (C.1), Taşkent: Özbek Ansiklopedisi Yayınevi;
- ÖZKAN, Mustafa (2004). *Tarih İçinde Türk Dili*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZTURK, Yaşar Nuri (2000). *Yesevilik // Yesevilik bilgisi*. Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı. Ankara: MEB yay.;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- SIBGATULLİNA, Elfine (1996). “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Tatar Edebiyatında Akisleri”. *Ahmed-i Yesevî: Hayatı-Eserleri-Fikirleri-Tesirleri*. (haz. Prof. Dr. M.Şeker, N.Yılmaz) İstanbul: Seha neşriyat;
- ŞEYHZADE, Maksud (1973). *Eserler* (C.5), Taşkent: “Edebiyat ve Sanat” yayınevi;
- TAHRALI, Mustafa (1992). *Yunus Emre'nin şiirlerinde tasavvufî mefhumlar akisleri*, Kubbealti Akademik Mecmuası. İstanbul, sy.1;
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2000). *Tarih içinde Türk Edebiyatı*, İstanbul: Boğaziçi Yay.;
- TOGAN, Z.V. (1953) “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malumat”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: 1953, s.528-529;
- TOYÇİEV, Ummet (1999). *Ahmad Yesevî ve Özbek şiir yapımı. Özbek Dili ve Edebiyatı*, Taşkent: Fen yayınevi, sy.2;
- TURSUNOV, U., ORINBOEV B., ALIEV A. (1995) *Özbek edebi dilinin tarihi*. Taşkent: Okituvçi; *Türk dünyası el kitabı* (1976), Ankara: T.K.A.E.;
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2004), *Türk tefekkür tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÜŞENMEZ, Dr. Emek (2012). “*Divan-ı Hikmet'in dili üzerine düşünceler*”. Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu. (Bağcılar Belediyesi 20-21 Şubat 2010). Bağcılar, İstanbul, s.170-178.
- ÜŞENMEZ, Emek (2008). *Tün sözü üzerine*. Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 3/1, Winter, Ankara/Turkey, www.turkishstudies.net p.399-404.
- VAMBERY, H. (1975) *Cagataische Sprach-Studien*. Neudruck 1975 der Ausgabe Leipzig 1867. Amsterdam: Philo Press;
- VAMBERY, Hermann (1990). *Buhara yahud Maverâünnehir tarihi*. Taşkent;
- YESEVÎ, Hoca Ahmed (2004). *Divan-i hikmet*. Yeni bulunan hikmetler (yay. haz. N.Hasan) Taşkent: “Maverâünnehir” yayınevi;
- YESEVÎ, Hoca Ahmed (2006). *Divan-ı Hikmet*. (yay. haz. Prof. Dr. İbrahim Hakkul, Dr. Nadirhan Hasan). Taşkent: “Maverâünnehir” yayınevi.
- YESEVÎ, Ahmed (1991). *Hikmetler*. (yay. haz. Dr. İbrahim Hakkul) Taşkent: Edebiyat ve Sanat yayınevi;
- YILDIZ, Hüseyin (2011). *Divan-ı Hikmet'te İkilimler Üzerine*. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi International Journal of Social and Economic Sciences 1 (1): 41-46.
- YILMAZ, A. (1993) *Ahmed Yesevî'nin hikmetleri ile Yunus Emre'nin şiirlerinde tasavvufî muhteva benzerlikleri / Diyanet İlmi Dergisi*, C.29, sy.4;

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

HASAN, N., Ahmed Yesevi Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülazahalar, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/8 Spring 2015, p. 1345-1354, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8043> ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

